

GIJS VAN OENEN

Terugblik en vooruitblik

Eind 2007 beleefden we het zoveelste politieke relletje in postfortuynistisch Nederland. De WRR presenteerde een rapport over nationale identiteit, met als strekking dat we niet zozeer over 'identiteit' als wel over 'identificatie' zouden moeten spreken. Niet de Nederlandse identiteit is cruciaal, maar de mate waarin en de wijze waarop mensen die in ons land woonachtig zijn zich met dit land identificeren. Deze 'politiek correcte' boodschap viel bij diverse critici al niet goed, het werd een ware steen des aanstoots toen prinses Máxima bij de aanbieding van het rapport hardop uitsprak dat 'de' Nederlander niet bestaat. 'De' Argentijn ook niet, voegde zij er overigens snel aan toe. Het mocht alleen niet meer baten. Critici van Rita Verdonk tot Paul Scheffer waren er als de kippen bij om raad en prinses te betichten van, laten we zeggen, postmoderne sympathieën.

Hoe benepen soms ook, deze discussies over identiteit en identificatie komen niet uit de lucht vallen. De WRR noemt in dit verband meerdere relevante ontwikkelingen: globalisering, europeanisering, multiculturalisering, individualisering, transnationalisme, integratie, en dus ook identificatie. Al deze ontwikkelingen nopen ertoe bestaande praktijken en instituties kritisch tegen het licht te houden – soms moeten we dan concluderen dat die praktijken en instituties aanpassing behoeven, maar soms ook dat ze juist verdedigd moeten worden tegen erosie of andersoortige aantasting door genoemde processen. We moeten ons dus afvragen wat identificatie met Nederland vereist.

Deze vraag, zo lijkt mij, treft niet alleen Marokkanen, Turken, Kaapverdianen, Surinamers, en zelfs een Argentijnse, maar ook ons – het filosofisch tijdschrift *Krisis*. En bij extensie de hele Nederlandse filosofiebeoefening. Dat blijkt eigenlijk al direct uit een van de belangrijkste vragen die *Krisis* zich de afgelopen tijd heeft gesteld: moeten we doorgaan als nationaal tijdschrift op papier, of als internationaal – dat wil zeggen: primair Engelstalig – online *journal*? Dit is bij uitstek een vraag naar identificatie. Ik was er niet bij in 1980, bij de oprichting van *Krisis*, maar ik denk niet dat iemand toen de vraag heeft gesteld of er in het Nederlands of in het Engels gepubliceerd moest gaan worden. *Krisis* had een duidelijke geografische context: de Amsterdamse filosofiebeoefening. En ook een duidelijke ideële ontstaansgrond: onvrede met de filosofiebeoefening in Amsterdam, respectievelijk in Nederland.

Het was de tijd waarin linkse intellectuelen hooguit, bij wijze van provocerend gedachte-experiment, zeiden dat ze bij de nieuwbakken Europese verkiezingen graag écht Europees zouden stemmen, op een kandidaat van een buitenlandse partij (daarmee bedoelden ze stevast Enrico Berlinguer van de Italiaanse PCI). Maar het was ook de tijd waarin de kwestie van supranationale identificatie op geen enkele manier echt serieus aan de orde was. Er werd overigens wel gedebatteerd over kwesties die hier

direct of indirect mee verbonden zijn, zoals een kritische houding ten opzichte van het academische establishment – een establishment dat opnieuw bijna vanzelfsprekend nationaal werd geduid. Niemand dacht eraan *Krisis* uit te roepen tot een tijdschrift voor Europese, of voor mijn part globale filosofie. Nu is dat anders. Globalisering en een toenemend markt- en concurrentiedenken in de samenleving brengen ook in de academische wereld, in binnen- en buitenland, gevestigde kaders aan het schuiven.

In zekere zin volgt de wetenschapsbeoefening hiermee de internationale financieel-economische herstructurering na het verlaten van de Bretton Woods-akkoorden, midden jaren zeventig. De vaste dollarkoers werd losgelaten, de waarde van de dollar werd voortaan bepaald door de internationale valutamarkten (lees: de internationale machtsverhoudingen) en de belemmeringen die tot dan toe golden voor internationale kapitaalstromen vielen weg. Ook in de wetenschapsbeoefening zien we dat vaste verhoudingen, die nationale sturing en oriëntatie mogelijk maken, plaats (moeten) maken voor vlottende verhoudingen, met ook hier als impliciet of expliciet doel een hegemonie van (Anglo-)Amerikaans kapitaal, zij het dan nu intellectueel kapitaal. Het is niet langer een politieke of ideologische drang die in engagement met, of juist afkeer van, de Engelstalige filosofie tot uitdrukking komt, maar steeds meer een economische drang: ruilwaarde en andere marktvetten gaan in toenemende mate het waar en hoe van argumenten beïnvloeden. Die economische logica of dwang geldt zowel in algemene zin de nieuwe circulatielogica van teksten, als in specifieke zin de dominantie van rijke universitaire bolwerken, zoals die van de Ivy League. Alleen Harvard al heeft jaarlijks waarschijnlijk meer te besteden dan alle Nederlandse – of misschien zelfs alle Duitse – universiteiten tezamen.

Natuurlijk is de beoefening van wetenschap of filosofie ook weer niet totaal aan de markt overgeleverd. Ook daar zien we een parallel met financieel-economische structuren. Vaak wordt onderscheiden tussen een Amerikaans en een 'Rijnlands' model. In de woorden van de econoom Paul de Beer: in het Amerikaanse model staan marktwerking, concurrentie, financiële prikkels, flexibiliteit, dynamiek, doelmatigheid en *exit* centraal. Daartegenover stelt het Rijnlandse model dan coördinatie, samenwerking, intrinsieke motivatie, zekerheid, stabiliteit, rechtvaardigheid en *voice*.¹ Het Rijnlandse model beheerste traditioneel de (arbeids)verhoudingen aan de Nederlandse universiteiten, maar ook daarin zit sinds een aantal jaren de klad, waarbij we de invoering van de wet Modernisering Universitair Bestuur (de MUB) in 1997 als ijkpunt kunnen nemen. Bestuurlijke verantwoordelijkheden zijn integraal overgeheveld naar de hoogste rangen. En de functie van universitair docent, die een relatief grote vrijheid en onafhankelijkheid ten opzichte van desiderata van markt of institutie kent, vervangt men graag door tijdelijke aanstellingen via bijvoorbeeld NWO.

Dit alles vindt tevens zijn weerslag in de tijdschriftcultuur in de filosofie en de geesteswetenschappen. Denken en schrijven worden steeds minder lokaal. Zowel teksten als auteurs gaan in snel toenemend tempo om de aardbol cirkelen. Lokale

gemeenschappen worden vervangen door of getransformeerd in netwerken die niet of veel minder zijn gebonden aan geografische, maatschappelijke en ideologische achtergronden. E-mail en internet verschaffen een extreem laagdrempelige toegang tot een transnationaal intellectueel engagement, zowel voor zenders (auteurs, redacteurs) als ontvangers (lezers). De meningen zijn verdeeld over de gevolgen hiervan voor de filosofie of de geesteswetenschappen. Sommigen zijn blij met het verdwijnen van wat zij als provincialisme beschouwen en roemen de tucht van de internationale publicatiemarkt. Anderen betreuren het verdwijnen van een lokale signatuur of traditie juist. Je kunt het vergelijken met de muziek: tegenwoordig zijn grote orkesten als het Concertgebouworkest of de Berliner Philharmoniker minder goed herkenbaar aan een specifieke klank dan pakweg twintig jaar geleden. Of het vroeger beter was is moeilijk te zeggen, maar je hoorde in elk geval verschil.

Concreet gevolg van zulke ontwikkelingen voor een blad als *Krisis*: een krimpende schare trouwe abonnees, lezers en auteurs. En een uitgever die er, na een fronsende blik op zijn spreadsheet, geen gat meer in ziet. Een hergeboorte als online, open access medium lijkt in beginsel de oplossing voor dit economische probleem in specifieke zin. Abonnees verdwijnen, er hoeft immers niet meer gedrukt en verspreid te worden (zij het nog wel het een en ander geadmistreerd). De 'economische' kwestie in meer algemene zin echter blijft: welke binding kan of wil *Krisis* tot stand brengen met wat voor soort lezers en auteurs?

Dat vertaalt zich naar verschillende niveaus en modaliteiten van praktische en principiële aard. Zoals: in welke taal publiceren we? Wat is onze doelgroep? Welke visie hebben we op de filosofie, en op de relatie tussen filosofie en samenleving? Zien we onszelf als vakacademici, of als kritische intellectuelen? In welke zin willen we ons onderscheiden van andere, min of meer vergelijkbare tijdschriften of platforms? Waar ligt, met andere woorden, onze kracht? En natuurlijk de immer weerkerende vraag: wie maken eigenlijk die 'wij' – in de brede zin van redactie, lezers en auteurs – uit? Over al zulke zaken kan verschillend worden gedacht. Ik zal proberen enkele ideeën te formuleren, respectievelijk enkele dilemma's te verhelderen.

Krisis heeft van huis uit iets tegendraads. Het heeft in ieder geval nooit de ambitie gehad weer het zoveelste academische vakblad te zijn, de zoveelste *outlet* waardoor de verantwoordingsplichtige academicus aan zijn publicatietax kan geraken. *Krisis* moet iets hebben wat anderen niet hebben, iets willen wat anderen niet willen – of misschien iets niet willen wat anderen wel willen. Dat wil niet zeggen dat *Krisis* niet met de tijd mag meegaan. De rest van de wereld is immers veranderd sinds de jaren tachtig: de Muur is gevallen en de globalisering is een feit, net als de digitale medialisering en de multiculturaliteit. Dat *Krisis* (deels) Engelstalig wordt en online gaat, is in het licht van zulke ontwikkelingen begrijpelijk en zelfs wenselijk.²

Krisis is ook altijd met de tijd meegegaan, en daar mag het zich ook best op laten voorstaan. Een kleine terugblik, binnen deze vooruitblik, om aan te geven wat ik hiermee bedoel. Ook dit heeft weer te maken met identificatie. De vraag is namelijk: met wat voor een blad kunnen lezers zich identificeren? Enerzijds verandert dat met de

tijd, terwijl anderzijds een blad 'zichzelf moet blijven'. Laten we in ieder geval vaststellen dat dit veel andere – tijdschriften, organisaties of opleidingen – niet is gelukt. Tijdschriften als *Te Elfder Ure* en *Socialisties-Feministische Teksten*, uitgeverijen als SUA en Van Gennep en een opleiding als andragologie, typische producten van de jaren zeventig, zijn alle ten onder gegaan, of onherkenbaar getransformeerd.

Het Nijmeegse product *Te Elfder Ure* (1973-1988) werd begin jaren tachtig nog naastig gelezen, óók door Amsterdamse intellectuelen, om maar op de hoogte te blijven van *what's new* en *what's cool* in de progressieve filosofie. De *Socialisties-Feministische Teksten* (1978-1989) weerspiegelden de kracht van het feminisme begin jaren tachtig, plus de wens(droom) om feminisme en socialisme zonder verlies te kunnen optellen. De SUA (1970-1995) gaf wellicht niet veel meer weer dan het verlangen van Amsterdamse studenten om zichzelf te zien als wereldverbeteraars. Van Gennep was veel breder georiënteerd, ook in kunst en literatuur, maar moest eind jaren tachtig haar boekwinkel sluiten en haar koers radicaal verleggen omdat niemand meer linkse theoretische werken wilde kopen (wel stelen, overigens). De Nijmeegse SUN was al eerder overgeschakeld van vuistdikke banden over marxistische staatstheorie of de geschiedenis van de arbeidersbeweging naar architectuurtheorie en gidsen voor fietsers of natuurliefhebbers. Andragologie was in de jaren zeventig net zo populair als communicatiewetenschappen nu, maar in 1988 werd alweer de stekker uit de inmiddels zieltoegende opleiding getrokken. Significants is in dit verband dat niet weinig docenten een succesvolle switch maakten naar het organisatie- en advieswezen, net zoals nogal wat toenmalige wereldverbeteraars moeiteloos doorstroonden naar beleidsambtenaar op Maagdenhuis of Stopera.

Ik memoreer deze ontwikkelingen niet om de genoemde actoren een trap na te geven, maar om in herinnering te roepen hoezeer het politieke en maatschappelijke klimaat in de laatste pakweg dertig jaar veranderd is. Ze typeren de neergang van het maakbaarheidsdenken en de leidende rol van intellectuelen binnen dat denken. Principes die aan de basis stonden van de Amsterdamse Politiek-Sociale Faculteit, de beruchte 'zevende faculteit', die in de woorden van Jan Romein was opgericht 'om de verregaande politieke naïviteit en sociale onkunde van de Nederlandse intelligentsia te bestrijden'.³ Zo'n opdracht bleek in de jaren tachtig en negentig aanzienlijk lastiger te vervullen dan in de naoorlogse decennia. Hier is meer voor nodig dan Gramsci inruilen voor Foucault, opbouwwerk voor organisatieadvies, Mandel voor Hardt en Negri.

Die opdracht en de genoemde 'inruilacties' zijn in filosofische zin mede getekend door de opkomst van het postmodernisme, die nagenoeg samenviel met de geboorte van *Krisis*. *Krisis* slaagde erin de verleidingen en dilemma's van het postmodernisme te 'doorstaan', door een eigenzinnige combinatie van inhoudelijke en institutionele keuzes en sympathieën. Het verwelkomde het Franse poststructuralisme, maar bleef tegelijk publiceren over Habermas en kritische theorie. Het combineerde cultuurfilosofie met sociale filosofie, stad en moderniteit met techniekfilosofie. Het bleef inhoudelijk betrokken maar niet dogmatisch.

Natuurlijk is het niet alles goud wat er blinkt. Natuurlijk viel (en valt) ook *Krisis*

ten prooi aan tegenstrijdige verlangens. Aan de ene kant wil men radicaal en alternatief zijn, aan de andere kant is er de zucht naar academische erkenning en de statusangst. Natuurlijk vloog (en vliegt) ook *Krisis* wel eens uit de postmoderne bocht, of blijft het juist te angstvallig binnen de gebaande paden. Toch is het in staat gebleven (en gebleken) om een praktijk te creëren van wat Michael Walzer *connected criticism* noemt: kritiek die erin slaagt zich ondanks haar scherpte niet te verwijderen of te vervreemden van de gemeenschap waarin zij haar wortels heeft.⁴ Hierbij wordt *Krisis* denk ik geholpen door enkele typische jaren zestig en zeventig trekken. *Krisis* is anti-autoritair en anti-establishment gebleven. Dat uit zich institutioneel bijvoorbeeld in een sterke band met studenten en promovendi, niet in de laatste plaats als redactieleden. Mede daardoor was *Krisis* niet alleen intellectueel bedrukt papier, maar ook een subcultuur en een vriendenclub.

Dit sociale aspect is belangrijk voor *Krisis* om te behouden. Maar ook in meer inhoudelijk-systematische zin is er iets wat *Krisis* niet moet verliezen wanneer het zich in de tijdstroom beweegt. Het is altijd lastig om zo'n X-factor te benoemen. Waarschijnlijk zal iedereen net iets anders – of zelfs heel anders – noemen. Laat ik echter toch een poging wagen: misschien kunnen we hem wel situeren in het begrip 'krisis' zelf. Want wat is een crisis? Etymologisch beschouwd is het een oordeel. Zoals ik ooit eerder in *Krisis* betoogde, is een oordeel de opheffing van een ambigue, instabiele situatie of relatie.⁵ Het prototypische voorbeeld daarvan is het salomonsoordeel: de onzekerheid over het echte moederschap wordt opgeheven door het oordeel. Dat oordeel – en dit punt wordt meestal gemist – is *performatief*: het is geen waarheidsvinding, maar eerder wat je de constructie van een goede moeder zou kunnen noemen. Het is een interventie die op inventieve wijze een nieuw licht werpt op de situatie, de situatie daarmee herdefinieert en een gevolg tot stand brengt dat enerzijds al in de situatie besloten lag maar toch zonder dat oordeel niet had kunnen bestaan.

Welke elementen kunnen we hier onderscheiden? In de eerste plaats is er een reëel probleem dat dringend een oplossing behoeft, een probleem dat zich door zijn ambigue ofwel dilemma's karakter echter niet leent voor eenduidige, simpele oplossingen. Voorts wordt er competent geanalyseerd, maar tegelijk ook creatief, of zelfs kunstzinnig. De auteur is een 'krisisinterventor'. Hij of zij is weliswaar een expert, maar moet zich bovenal dienstverlenend opstellen: de actoren in het veld waarin hij of zij zich beweegt moeten zo veel mogelijk op eigen kracht bewegen (of zoals de voetbaltrainer zegt: 'laat de bal het werk doen'). De analyse is nooit overhaast, maar vooral ook niet langdradig. Een 'krisisinterventie' moet immers krachtig zijn en in relatief kort bestek plaatsvinden. Het resultaat is vernieuwend en zoals gezegd performatief: het doet iets, het brengt iets teweeg. Het creëert nieuwe ruimte en nieuwe perspectieven in een vastgelopen situatie. Het lucht op.

Naast deze dimensie van 'krisisinterventie' moeten artikelen in *Krisis* volgens mij maatschappelijke relevantie hebben, of in ieder geval houden. En dan bedoel ik niet 'kennisvalorisatie', de lelijke term waarmee (de vorige) minister van onderwijs Maria van der Hoeven aangaf de waarde van academische kennis vooral economisch (in de

beperkte zin) te zien. Ik begrijp dat je in de beta-wetenschappen baat kan hebben bij patenten, maar in de geesteswetenschappen is dat niet het geval. Die zullen zichzelf nooit kunnen terugverdienen en moeten bovendien hun bronnen juist delen in plaats van afschermen. Anderzijds moet *Krisis* de ivoren toren mijden, zulke torens staan er meer dan genoeg in tijdschriftenland. Maar ook is maatschappelijke relevantie niet gelijk aan ofwel *non-refereed* ofwel 'professionele' publicaties, die treurige verzameltermen waarmee het rigide Standard Evaluation Protocol iedere tekst bestempelt die niet voor academische vakspecialisten is bedoeld.⁶

Maatschappelijke relevantie betekent wel: aansluiting (blijven) zoeken bij vragen en kwesties die leven in de samenleving. Bij praktijken en ontwikkelingen in bijvoorbeeld zorg, milieu, techniek, onderwijs, kunst, arbeid, ruimtelijke ordening, politiek, recht en religie. Maar het mag ook muziek zijn of bevrijdingstheologie, noord-zuid-problematiek of gentechnologie. Dit aansluiting zoeken kan betekenen dat wij als academische auteurs ons verdiepen in en engageren met zo'n terrein, in gesprek raken met relevante actoren, een *descente* maken naar relevante locaties en op basis daarvan een tekst schrijven die niet alleen academisch maar ook praktisch belang heeft voor de betrokkenen in 'het veld'. Maar het zou ook heel goed kunnen betekenen dat academisch gevormde, maar niet (meer) in het universitaire veld werkzame personen vanuit hun huidige positie of praktijk een bijdrage leveren aan een nummer van *Krisis*, bijvoorbeeld een themanummer of een 'dossier'.

Zulke aansluiting drukt engagement uit, maar moet tegelijk kritisch blijven. Protocollen of 'ja, mits'-notities kunnen beleidsrelevant zijn, maar lijken mij niets voor *Krisis*. Dit brengt me op de nauw verwante, meer algemene vraag naar de relatie tussen kritisch denken, de positie van intellectuelen en de relatie tot de samenleving. Dit is een traditioneel probleem dat door de Frankfurter Schule, maar niet alleen daar, expliciet is gethematiseerd en dat periodiek opnieuw opduikt. KNAW-president Frits van Oostrom wees onlangs nog weer eens op de ironie dat de opstandige jaren zeventig weliswaar een hele generatie kritische intellectuelen voortbracht, maar dat de universiteiten in de decennia daarna gevuld raakten met enerzijds carrièrejagende academici en hordes anderzijds dikdoenerige bestuurders. Academici moeten meer ruggengraat tonen, zo was zijn oproep, en zich niet laten koeioneren door – vrij vertaald – citatietellers en budgetbewakers.⁷

Gelijk heeft hij, maar wat dit voor de hedendaagse intellectueel betekent, is niet zo gemakkelijk te zeggen, zeker wanneer die zichzelf ook nog 'kritisch' zou willen en durven noemen. Al helemaal wanneer dat kritische zowel een reflexieve afstand tot de samenleving inhoudt als een engagement met en een werkzaamheid in die samenleving. Kijk wat dat betreft naar de Amerikaanse intellectuele praktijk aan de universiteiten. In bijvoorbeeld de genoemde Ivy League is enorm veel intellectuele denkkracht verzameld en er wordt tot op zekere hoogte ook kritisch gedacht. De impact van Amerikaanse kritische intellectuelen op de eigen samenleving is echter minimaal. De prijs voor hun hoge positie in de academische *rankings* is met andere woorden maatschappelijke irrelevantie. En dat is tot op zekere hoogte ook in Nederland het geval,

en wellicht ook elders in Europa. Zoals Rem Koolhaas constateert in een recente discussie over dit onderwerp in *De Witte Raaf*: ‘Het probleem is dat we geen intellectueel milieu buiten de universiteiten wisten te creëren. We zijn er niet in geslaagd een andere vorm van openbaarheid te creëren.’⁸

Dit lijkt me een uitdaging voor *Krisis* in zijn nieuwe vorm: een andere vorm van openbaarheid creëren, op een wijze die best nationaal geworteld mag zijn, maar tegelijk een Europese relevantie verwoordt en nastreeft. Waar *Krisis* bijvoorbeeld vroeger wel buitenlandse denkers en debatten in Nederland introduceerde, zou het er in de toekomst naar kunnen streven een verbindende schakel te worden: denkers uit de ene nationale traditie of cultuur met de andere in gesprek brengen, de nationale context van ideeën en praktijken zowel thematiseren als kritiseren. Dat vereist veel, want betrokkenheid bij de samenleving verlangt per definitie lokale kennis en engagement. Het bemiddelen tussen diverse lokale, nationale praktijken en die op een bovennationaal niveau kritisch begrijpen is een ambitieus, en zelfs pretentief project. Het vereist in zekere zin zelfs méér dan tweetaligheid: enerzijds precair balancerend in publicatietaal tussen Nederlands en Engels, zou *Krisis* mijns inziens anderzijds moeten ambiëren om inhoudelijk tussen nog veel meer talen te bemiddelen. Is dat per slot niet ook de traditionele intellectuele kracht van Europa: meertaligheid?

Dat maakt allerlei discussies mogelijk, ook op ‘meta’niveau: bestaat er eigenlijk nog wel zo’n openbaarheid, nationaal of internationaal? Of is die verdampt in een nimmer halt houdend, homogenerend mediatiecircuit? Denk bijvoorbeeld aan de nieuwe zender Het Gesprek, waar alleen de allereerste avond een ‘goed gesprek’ werd gevoerd en daarna nooit meer? En de vraag van Koolhaas, en natuurlijk René Gabriëls⁹: waar zitten eigenlijk de intellectuelen? Aan de universiteiten, of elders? Waarvoor staan ze tegenwoordig? Bestaan er kritische intellectuelen, en is daar eigenlijk behoefte aan? En mocht het antwoord op zo’n vraag luiden dat intellectuelen zich niet per se, of zelfs niet hoofdzakelijk, aan de universiteiten bevinden, dan zou daaruit de consequentie voortvloeien dat we noch lezers noch auteurs exclusief in die instelling hoeven te situeren – een bekrachtiging van het punt dat ik hierboven maakte in ander verband.

Deze principieel zoekende houding lijkt mij een waardevol uitgangspunt – niet alleen voor de vraag naar de plaats van de intellectuelen, maar bijvoorbeeld ook voor de vraag naar (de plaats van) bijvoorbeeld politiek: waar is de politiek en wie bedrijven haar eigenlijk? En voor de religie, de kunst, de arbeid enzovoort. Zoals gezegd, die open en zoekende houding geldt ook voor de talen waarbinnen *Krisis* zich wil bewegen. *Krisis* mag die open belangstelling voor kunst, cultuur, politiek en samenleving in ieder geval nooit verliezen.

Wat dat inhoudelijk betekent is moeilijk te zeggen. Meer concrete inhoudelijke aanbevelingen voor de redactionele koers van *Krisis* geven is verleidelijk, maar zou allicht op niet veel meer neerkomen dan een extrapolatie van mijn eigen interesses. En is een tijdschrift, of beter nog een lijfblad, er juist niet voor om je ook op de hoogte te houden van ontwikkelingen die net iets buiten je normale blikveld vallen?

Bovendien: nog maar kort geleden, ter gelegenheid van het vijftienvigjarig bestaan, heeft een hele reeks eminente *Krisis*-auteurs beschreven met welke begrippen men zich de filosofische toekomst voorstelde.¹⁰

Laat ik er toch nog dit over zeggen: nu ik net François Dosses *biographie croisée* van Gilles Deleuze en Félix Guattari aan het lezen ben,¹¹ valt mij weer eens op hoezeer het denken van wat nu nog als avant-gardefilosofie wordt beschouwd, getekend is door de ervaringen van 1968. En in het geval van Frankrijk: door de Algerijnse bevrijdingsoorlog. Hetzelfde geldt, mutatis mutandis, voor nazaten van de Frankfurter Schule zoals Axel Honneth en Rahel Jaeggi.¹²

Een nieuwe generatie filosofen zal wellicht eerder zijn getekend door de val van de Muur en de Golfoorlog, en daarmee sowieso al een minder nationaal gestempeld ervaringskader bezitten. Daarnaast zal zo'n generatie niet geobsedeerd zijn met democratisering en participatie, geen duidelijke herinnering hebben aan Sartre, Althusser of Lacan en zich niet kwellen met de vraag hoe het gedachtegoed van de Frankfurter Schule kan worden gered. Ook dat is een soort van bevrijding. De vraag is natuurlijk wat voor een binding daarvoor in de plaats komt. Want de WRR en prinses Máxima hadden gelijk: dé filosoof bestaat niet, maar identificatie blijft broodnodig. Identificatie niet zozeer – of niet alleen – met de vakmatige kant van de filosofie, maar vooral ook met inhoudelijke kwesties.

Een inspirerend voorbeeld – maar misschien toch al weer te traditioneel gedacht – vind ik het engagement van Charles Taylor en Gérard Bouchard, die op verzoek van de Canadese regering als filosoof respectievelijk socioloog gezamenlijk stad en land afreizen om overal in kleine zaaltjes te luisteren naar de onvrede die kennelijk bij de bevolking bestaat omtrent wat daar heet de 'redelijke accommodatie' (en bij ons bekend staat als de integratieproblematiek).¹³ Je zou kunnen zeggen: enigszins vergelijkbaar met wat Paul Scheffer op eigen gezag heeft gedaan in Nederland. In de Canadese constellatie beproeft het duo Taylor en Bouchard echter toch een nieuw type engagement, een bemiddelingsfunctie waarin de rollen van geleerde, politicus, journalist en 'wijze man' worden gecombineerd. Dit lijkt me een goed voorbeeld van het soort verbindingen en identificaties waar de filosofie in het algemeen, en *Krisis* in het bijzonder, inspiratie bij zou kunnen opdoen.

Met betrekking tot de vorm – of beter, de integratie van vorm en inhoud – wil ik ook nog wel een suggestie doen. Een online tijdschrift biedt in beginsel prachtige mogelijkheden om 'in te haken' bij de mogelijkheden die digitaal publiceren biedt. Vooral waar het gaat om de filosofie van kunst en cultuur zijn prachtige integraties denkbaar van beeld en tekst, zonodig en waar zinvol zelfs interactief, die een duidelijke meerwaarde kunnen bieden boven louter tekst met hooguit hier en daar een 'afbeelding'. In het tijdperk van de digitale reproduceerbaarheid – wat heet: digitale recombinerbaarheid – van het kunstwerk is het toch eigenlijk vreemd om nog strikt vast te willen houden aan een *Bilderverbot* voor filosofische artikelen. Ook wat dat betreft moeten we voorbij het monotheïsme zien te komen.

Maar dat is een vooruitblik voorbij de horizon. Voorlopig mogen we heel gelukkig

zijn als het lukt de website van *Krisis* tot een veelbezochte plek te maken, waar auteurs en lezers graag hun teksten aantreffen in gebruiksvriendelijke pdf-jes op een mooie website. Een kritiek moment voor *Krisis*. Maar met deze 'krisisinterventie' hopen wij de drie typische kenmerken van de 'krisis': druk, blikvernaauwing en huiver voor veranderingen¹⁴ succesvol te lijf te gaan. We laten ons niet gek maken door de ervaren druk, blijven een open en zoekende houding aannemen en zullen niet vervallen in de typische reactie van de 'krisispatiënt': 'help mij, maar verander niets'. *Krisis* huivert niet en verandert wel. Het laat zich niet vastpinnen op een identiteit, maar zoekt naar identificatie, met lezers en schrijvers. In het nieuwe *second life* bestaan van *Krisis* geldt voor ons: tot downloads!

Noten

- 1 *NRC Handelsblad*, 4 november 2006, p. 15.
- 2 Overigens is 'tweetaligheid' een opstelling die ook door de KNAW wordt aanbevolen. Zie het mede door Bram de Swaan opgestelde rapport *Nederlands, tenzij. Nederlands in de geestes- en de gedrags- en maatschappijwetenschappen*. KNAW Amsterdam 2003. Op: www.knaw.nl/publicaties/pdf/20031001.pdf.
- 3 Rob Hartgers (2007) Geboren uit engagement. *Folia* 61/11, 16 november, pp. 19-21.
- 4 Michael Walzer (1987) *Interpretation and social criticism*. Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- 5 Gijs van Oenen (2001) Aldus sprak Salomo. Over de Amerikaanse verkiezingen en constitutionele crisisinterventie. *Krisis* (2) 2, pp. 7-23.
- 6 Voor een mooie discussie over de ontstane publicatiecultuur in Nederland, zie: Jos de Mul (2005) Publish and perish! *Tijdschrift voor Filosofie* 68, pp. 417-434.
- 7 Frits van Oostrom (2007) *Markt en ziel* (jaarrede KNAW). Op: www.knaw.nl/publicaties/pdf/20071038.pdf. Zie ook het interview met Van Oostrom in *Intermediair* van 26 september 2007.
- 8 De plaats van de intellectueel. Paneldiscussie met Hans Blokland, Joke Hermesen, Rem Koolhaas, Dirk Pültau, Gijs van Oenen. *De Witte Raaf* 127, mei/juni 2007, p. 13.
- 9 René Gabriëls (2001) *Intellectuelen in Nederland. Publieke controversen over kernenergie, armoede en Rushdie*. Amsterdam, Boom.
- 10 Zie het *Krisis*-jubileumnummer van december 2005.
- 11 François Dosse (2007) *Gilles Deleuze en Félix Guattari*. Biographie croisée. Parijs, La Découverte.
- 12 Vgl. Axel Honneth (2005) *Verdinglichung*. Frankfurt, Suhrkamp. Rahel Jaeggi (2005) *Entfremdung. Zur Aktualität eines sozialphilosophischen Problems*. Frankfurt/New York, Campus.
- 13 Commission de consultation sur les pratiques d'accommodement reliées aux différences culturelles. Zie: www.accommodements.qc.ca.
- 14 Zie Flip Jan van Oenen, Clemens Bernardt en Louk van der Post (2007) *Praktijkboek crisisinterventie*. Utrecht, De Tijdstroom.